

Kornel Bielawski

Uniwersytet Gdański

O źródłach zróżnicowania kulturowo-cywilizacyjnego Azji Południowo-Wschodniej

Sources of cultural and civilizational differentiation in South East Asia

Słowa kluczowe: cywilizacja, Azja Południowo-Wschodnia, islam, hinduizm, buddyzm, Chiny

Keywords: civilization, Southeast Asia, islam, hinduism, buddhism, China

Streszczenie

Azja Południowo-Wschodnia stanowi region ekstremalnie różnorodny kulturowo. Współczesna rzeczywistość cywilizacyjno-kulturowa stanowi efekt licznych interakcji międzygrupowych, różnorodnych grup etnicznych i wyznawców odmiennych religii, do których dochodziło na przestrzeni dziejów. Charakter regionu determinowany jest także przez ukształtowanie terenu oraz bliskie sąsiedztwo dwóch ważnych cywilizacji: Indii oraz Chin. W artykule omówione zostaną źródła zróżnicowania cywilizacyjno-kulturowego Azji Południowo-Wschodniej.

Abstract

Southeast Asia is an extremely diverse region in terms of cultures and religions. Contemporary southeast asian reality is the result of numerous interactions between different ethnic groups and religions that have taken place throughout history. The nature of the region is also determined by the shape of the terrain and proximity of two civilizations: India and China. The article discusses the sources of civilizational and cultural diversity in Southeast Asia.

Pojęcie „Azji” jest wynalazkiem człowieka, służącym wyróżnieniu, określeniu i nazwaniu pewnej przestrzeni. Ze względu jednak na swoją rozległość o kontynencie tym nie można mówić jako o jednolitym etnicznie, kulturowo czy nawet geograficznie obszarze. W rzeczywistości jest on ekstremalnie różnorodny i złożony, a o tożsa-

mości poszczególnych jego części zadecydowały wieki wzajemnych interakcji, migracji, handlu, wymiany idei, konfliktów i spotkań z obcymi przedstawicielami innych zupełnie kręgów kulturowo-cywilizacyjnych. Sama epoka kolonialna i późniejszy proces dekolonizacji w znacznym stopniu kształtowały tożsamość mieszkańców Azji, którzy przeważnie dopiero w XX wieku mieli szansę na stworzenie suwerennych państw narodowych.

Problem „rozbicia” Azji na subregiony został dostrzeżony przez geografów w XVIII wieku. W paradygmacie naukowym stopniowo wyłaniał się nowy geograficzny podział świata. Istnienie ogromnego obszaru archipelagowego oddzielającego kontynentalną Azję od Australii zrodziło problemy definicyjne. Jeszcze w połowie XIX w. Australia postrzegana była jako terytorium odległe, peryferyjne względem Europy, toteż często łączono ją z wyspami Pacyfiku. Idea „Oceanii” upowszechniła się na początku XX w., gdy niektórzy kartografowie oddzielili Azję Południowo-Wschodnią od Azji kontynentalnej, włączając ją niejako do świata wysp¹.

Pojęcie „Azji Południowo-Wschodniej” natomiast jest stosunkowo młode. Określenie *South East Asia Command* stworzono na potrzeby aliantów walczących z Japonią w czasie II wojny światowej². Wcześniej region nazywano różnorako: Dalsze Indie (*Further India*), Kochinchina, Annam (oba te rejony obecnie są częścią współczesnego Wietnamu), Indie Wschodnie (w odniesieniu do dzisiejszej Indonezji i części Malesji) oraz Indochiny (w stosunku do rejonów będących pod kontrolą Francji)³.

Współcześnie do Azji Południowo-Wschodniej zalicza się państwa kontynentalne: Birmę, Tajlandię, Laos, Wietnam, Kambodżę oraz państwa wyspiarskie: Malesję, Indonezję, Filipiny. Wskazać należy również na małe państwa: Singapur, Brunei i Timor Wschodni.

Obszar Azji Południowo-Wschodniej rozciąga się od północnych rejonów Półwyspu Malajskiego do południowych obrzeży Sumby i Timoru; od zachodniego wierzchołka Sumatry aż na wschód do Moluków. Wyspiarski fragment Azji Południowo-Wschodniej w większości stanowi terytorium dzisiejszej Indonezji. Wyspy cechują się znaczną różnorodnością pod względem powierzchni: Borneo ma 736 tys. km², Sumatra 434 tys. km², Sulawesi 172 tys. km², Jawa zaś 127 tys. km² ⁴.

Wskazuje się, że region Azji Południowo-Wschodniej nie zawsze podzielony był naturalnie na część kontynentalną i archipelagową. Podnoszenie się poziomu mórz

¹ M.W. Lewis, K. Wigen, *Myth of Continents: A Critique of Metageography*, Berkeley 1997, s. 31.

² Ł. Fijałkowski, *Regionalny wymiar bezpieczeństwa w Azji Południowo-Wschodniej. Normy – instytucje – ład regionalny*, Wrocław 2010, s. 74.

³ W. Chapman, *Heritage of Ruins: The Ancient Sites of Southeast Asia and Their Conservation*, Honolulu 2013, s. 14.

⁴ P.S. Bellwood, *Prehistory of the Indo-Malaysian Archipelago*, Honolulu 1997, s. 3.

(w trakcie holocenu) doprowadziło do zatopienia wielu łądów, a wraz z nimi dróg ludzkich wędrówek. Około 15 tys. lat temu wyspy, takie jak Sumatra, Borneo i Hainan były połączone z kontynentem. 10 tys. lat temu rejon był mocno górzysty, nie brakowało też jednak nizinnych, bagiennych terenów, poprzecinanych rzekami i ich dopływami, które mogły tworzyć szlaki migracji. Dna mórz wciąż naznaczone są korytami dawnych rzek. Obniżanie się poziomu mórz do obecnego stanu zaczęło się około 4 tys. lat temu. Najbardziej górzyste części regionu mieszczą się w jego północnej części, wzdłuż granic Laosu, Birmy i Tajlandii. Ten masyw górski, oddzielający Chiny od Azji Południowo-Wschodniej kończy się Himalajami. Zorientowane w kierunku północno-południowym góry Arakan, a także wyżyna Junnan tworzyły naturalne oddzielające obszary podatne do zasiedlenia. Tak samo rzeki tworzyły historyczne szlaki migracji. Góry z pewnością także determinowały szlaki wędrówek ludzkich, a jako naturalne bariery oddziaływały na ludzi, a tym samym do pewnego stopnia ograniczały proces mieszania się idei⁵.

Topografia rejonu determinowała charakter i metody komunikacji. Płytkie oceany ułatwiały poruszanie się i eksploatację obszarów wodnych. Podróże morskie ułatwiały komunikację mieszkańcom wielu wysp, m.in. Sumatry, Jawy i Borneo. Odwrotnie było w głębi łądu. Zalesione wzgórza utrudniały transport i komunikację, jednakże nie czyniły jej całkowicie niemożliwą. Obszar poprzecinany rzekami oddzielnymi od siebie zalesionymi wzgórzami oraz fakt istnienia wielu porożrzucanych wysepek wulkanicznych zadecydowały o znacznej różnorodności kulturowej Azji Południowo-Wschodniej. Różne wierzenia, języki, tradycje czy obyczaje wynikają z tej izolacji i niewielu kanałów przepływu informacji czy idei⁶.

Praca, życie i handel były nierozłącznie związane z morzem i stanowiły podstawową siłę rozwojową społeczności południowoazjatyckich, szczególnie Austronezyjczyków pochodzących z zachodniej Indonezji i Półwyspu Malajskiego, którzy nauczyli się wykorzystywać w żeglarstwie rytm monsunów. Ich przewidywalność pozwalała przemieszczać się drogą morską i otworzyć drogę do państw arabskich, Indii czy Chin. Przodkowie współczesnych Indonezyjczyków, wprawieni w sztuce nawigacji, handlowali z Indiami przed 500 r. p.n.e. i z Chinami przed 400 r. p.n.e. oraz pośredniczyli w handlu między wspomnianymi państwami. Monsuny pełnią również istotną rolę w rolnictwie. W rejonach dzisiejszej Tajlandii i Kambodży wciąż kontynuują się tradycje cyklicznych poświęconych ceremonii związanych z siewem i upraw siewającym 700 lat wstecz. Wraz z początkiem sezonu deszczowego, rytuały te miały za-

⁵ G. Gunn, *History Without Borders: The Making of an Asian World Region (1000–1800)*, Hong Kong 2011, s. 22–23.

⁶ C. Lockard, *Southeast Asia in World History*, Cary 2009, s. 7.

gwarantować równowagę w opadach deszczu, zapewniającego odpowiednią ilość wody dla obfitych zbiorów⁷.

Ocean Indyjski był i jest swego rodzaju centrum światowego handlu. To przez jego wody przebiegały morskie szlaki handlowe łączące odległe rejony świata – od Chin na wschodzie, przez Morze Jawajskie, Cieśninę Malakka, Zatokę Bengalską, wybrzeża Indii, Zatokę Perską i Morze Czerwone. Prawdopodobnie jeszcze na długo przed narodzinami islamu, arabscy kupcy już uczestniczyli w handlu na Oceanie Indyjskim⁸.

Łączenie wczesnych historycznych kultur Azji Południowo-Wschodniej z ich prehistorycznymi poprzedniczkami jest zadaniem trudnym. George Coedès twierdził, że region był zamieszkały po prostu przez różne i wsteczne społeczności etniczne i językowe, posługujące się kamiennymi narzędziami lub, w najlepszym wypadku, wykonanymi z brązu i będącymi słabo rozwiniętymi organizacjami społecznymi aż do czasu spotkania z rozszerzającymi się wpływami Hanów w III w. n.e.: „istnieje mało bezpośrednich informacji o społeczeństwach Azji Południowo-Wschodniej przed ich spotkaniem z Indiami i Chinami”⁹.

Kluczem do zrozumienia wczesnych losów Azji Południowo-Wschodniej jest archeologia¹⁰. Prowadzone przez ostatnie dekady badania archeologiczne w zakresie historii sztuki wskazują jednak na istnienie złożonego krajobrazu społeczno-politycznego w regionie¹¹. W ciągu ostatnich czterdziestu lat odkryto wiele pozostałości po złożonych społecznościach charakteryzujących się hierarchiczną strukturą i sieciami handlowymi rozciągającymi się na tysiące kilometrów. Miejsca występowania prehistorycznych społeczności rozpoznaje się przeważnie po miejscach pochówku, gdzie zmarłych grzebano wraz z licznymi dobrami: narzędziami, bronią, ornamentami wykonanymi z muszli, kamieni i szkła stanowiącymi o stopniu rozwoju cywilizacyjnego¹².

Azja Południowo-Wschodnia stanowi odrębną przestrzeń z odrębnymi społeczeństwami, gospodarkami i mentalnościami zbiorowymi¹³. Na jej odrębność może wskazywać usytuowanie między dwoma potężnymi i wpływowymi – kulturowo i poli-

⁷ G. Gunn, op.cit., s. 25.

⁸ Ibidem, s. 37.

⁹ G. Coedès, *The making of South East Asia*, London 1970, s. 10–33.

¹⁰ K. Hutterer, *Early Southeast Asia: Old wine in new skins? A review article*, „Journal of Asian Studies” 1982, nr 41 (3), s. 559–570.

¹¹ S.A. Murphy, M.T. Stark, *Introduction: Transitions from late prehistory to early historic periods in mainland Southeast Asia, c. early to mid-first millennium CE*, „Journal of Southeast Asian Studies” 2016, nr 47 (3), s. 333.

¹² I.C. Glover, *Connecting prehistoric and historic cultures in Southeast Asia*, „Journal of Southeast Asian Studies” 2016, nr 47 (3), s. 506.

¹³ F. Braudel, *Gramatyka cywilizacji*, Warszawa 2006, s. 43–57.

tycznie – sąsiadami, tj. Indianami i Chinami. Warunki geograficzne i klimatyczne od stuleci determinowały w pewnym stopniu charakter życia populacji Azji Południowo-Wschodniej. Można wyróżnić jej dwa rodzaje: wyspiarski i kontynentalny. W przypadku tego pierwszego, niewątpliwie istotne było związanie człowieka z morzem – to ono zapewniało mu pokarm i to przez nie, na łodziach, człowiek migrował z wyspy na wyspę zakładając nowe osiedla. Kontynentalna część Azji Południowo-Wschodniej, choć nieco odmienna w zakresie gospodarki, także swój rozwój opierała na szlakach wodnych. Miasta portowe powstawały na wybrzeżach kontynentu i na brzegach wysp; liczne cieśniny, szczególnie Cieśnina Malakka, stały się istotnym punktem tranzytowym, łączącym Azję Południową, Południowo-Wschodnią oraz Chiny.

Od czasów prehistorycznych w rejonie dochodziło do ruchów migracyjnych z rejonów dzisiejszych południowych Chin w kierunku Azji Południowo-Wschodniej. Dla przybyszów z północy szczególnie istotne były żyzne tereny zalewowe rzek Irawadi i Saluin, płynące do Zatoki Bengalskiej; Menam, Mekong i zmierzająca na wschód Rzeka Czerwona wpływająca do Morza Południowochińskiego¹⁴.

Wskazać można przynajmniej pięć istotnych ruchów migracyjnych:

1. ludy poruszające się wzdłuż morskich szlaków handlowych w basenie Oceanu Indyjskiego – Persowie, Arabowie, Indusi i Chińczycy – poruszali się zgodnie z rytmem monsunów, a ich obecność często ograniczała się do miast portowych Azji Południowo-Wschodniej;
2. migracje Chińczyków zmierzających na południe do delty Rzeki Czerwonej, co sprzyjało stopniowemu sinizowaniu obszaru dzisiejszego Wietnamu;
3. migracje z Indii na wschód, co prowadziło do powstania specyficznych, samowystarczalnych hinduistycznych i buddyjskich państw, co z kolei w konsekwencji wpływało na specyficzną, synkretyczną kulturę regionu;
4. inwazja Mongołów na części obszarów Azji Południowo-Wschodniej, co tymczasowo zachwiało polityczną kontrolą, szczególnie na obszarze Indochin. Na wyspiarskim obszarze osłabili oni choćby Majapahit i oczyścili drogę dla wyłaniania się państw muzułmańskich.
5. migracja grup tajskich, która oznaczyła wzrost ludów nieindyjskich w procesach państwowotwórczych w regionie. Tajowie, z ich nową religią, buddyzmem theravada, stanowili swego rodzaju blokadę dla rozwoju islamu w Indochinach¹⁵.

Tożsamość pionierów uprawy i obróbki metalu w Azji Południowo-Wschodniej jest nieznana, ale można wskazywać na przodków Wietnamczyków, Papuasów i Me-

¹⁴ G. Gunn, op.cit., s. 23.

¹⁵ H.M. Federspiel, *Sultans, Shamans, and Saints. Islam and Muslims in Southeast Asia*, Honolulu 2007, s. 15.

lanezyjczyków. Część fal migracyjnych, wraz z którymi mogła przybyć wiedza o zaawansowanych technologiach uprawy pochodzi prawdopodobnie z Chin i Tybetu. Dziś Melanezyjczycy i Papuasi dominują we wschodniej Indonezji, Nowej Gwinei i na wyspach Zachodniego Pacyfiku.

Nowi przybysze prawdopodobnie łączyli swoją kulturę i języki z pozostałymi rdzennymi mieszkańcami regionu. Te etniczne mieszanki doprowadziły do powstania nowych grup, takich jak Khmerowie, Monowie i Pyu, którzy później ustanowili ważne państwa oparte na uprawie ryżu w terenach zalewowych Mekongu, Menamu czy Irawadi.

Khmerowie żyli w Kambodży i południowym Wietnamie już 2000 lat p.n.e. Dzięki geograficznym podziałom i ciągłej imigracji z północy, Azja Południowo-Wschodnia stała się najbardziej różnorodnym pod względem językowym regionem świata. Setki języków południowoazjatyckich przypadają do szeregu rodzin językowych:

- austronezyjskiej (przypada do niej większość języków Indonezji, Malesji i Filipin);
- austroazjatyckiej (wliczając w to Khmerów i Wietnamczyków);
- tajskiej (lub dajskiej, taj-kadaj);
- tybetańsko-birmańskiej (lub chińsko-tybetańskiej);
- hmong-mien¹⁶.

Wraz z intensyfikującymi się kontaktami doszło do spotkania lokalnych wierzeń z tymi napływowymi. Od najwcześniejszych czasów mieszkańcy dzisiejszej Birmy wierzyli w *nat*, duchy żyjące w domu, lesie, wodzie i w powietrzu. Pozostawianie w dobrych relacjach z duchami (zarówno dobrymi, jak i złymi) zapewniało zbiory, pomagało w rozwiązywaniu codziennych problemów i zapewniało równowagę porządku kosmicznego. Początkowo zatem w regionie dominowały wyznania animistyczne. W ramach animizmu komunikowano się z przodkami i duchowymi siłami natury. Rolę szamanów pełniły przeważnie kobiety, stąd też posiadały wysoki status w swoich społecznościach. Jawajczycy wyznawali panteon bogów równie złożony, jak ten starożytnych Greków. W końcu religie napływowe – braminizm, buddyzm, islam, chrześcijaństwo – zastępowały, włączały lub współlistniały z wcześniejszym animizmem i z lokalnymi bóstwami. Te zewnętrzne religie jednak penetrowały odległe regiony stosunkowo powoli i w wielu odizolowanych miejscach animizm dominował jeszcze w XIX wieku.

Pierwsze cywilizacje w Azji Południowo-Wschodniej pojawiły się prawdopodobnie około II wieku, a ich kultura, architektura czy organizacja polityczna czerpały z wpływów indyjskich. Władcy pierwszych protopaństw prawdopodobnie świado-

¹⁶ *Ethnologue. Languages of the World*, <https://www.ethnologue.com/statistics/family> [dostęp: 20.05.2017].

mie doprowadzili do indianizacji swoich ziem w nadziei, że dzięki osiągnięciom wielkiego sąsiada – urzędnikom posiadającym umiejętność pisania i czytania, obrzędowości czy architektoniczne – działanie państwa zostanie usprawnione, a ogólny rozwój ułatwi im zachowanie władzy w rywalizacji z konkurentami.

Kontakty z Indiami opierały się na szlakach morskich. Za ich sprawą dochodziło do transferu technologii (np. obróbka szkła i biżuterii), złota, cyny czy produktów leśnych (z Azji Południowo-Wschodniej do Indii). Tym samym rozpoczął się także niepowstrzymany proces adaptacji takich elementów cywilizacji indyjskiej, jak pismo, ideologia, planowanie miast, architektura, sztuka, ikonografia, system kalendarza, literatura oraz – co najważniejsze – braminizm i buddyizm. Między I a V w. n.e. tego typu kontakty zyskały na intensywności.

Jakkolwiek przeradzanie się ośrodków handlowych w bardziej złożone zindianizowane państwa było procesem długim, braminizm bezsprzecznie pozwolił władcom w Azji Południowo-Wschodniej skuteczniej legitymizować swoje panowanie, o czym świadczą liczne elementy architektury sakralnej. Okazałe ruiny pochodzą szczególnie z okresu indianizacji regionu. Znajdują się w Indonezji, Kambodży, Tajlandii, Wietnamie, Laosie, Birmie i Malezji. Można przypuszczać, że na terenie dzisiejszego Singapuru także znajdowały się starożytne budynki sakralne, jednak zniknęły pod intensywnie rozwijającą się aglomeracją miejską. Ich wygląd świadczył o stale przesuwających się strefach wpływów oraz o ideach, które przybywały z czasem. Angkor w Kambodży, Pagan w Birmie, Sukhotai i Ayutthaya w Tajlandii – wszystkie one opowiadały o minionych królestwach i imperiach. Na ścianach ruin można znaleźć jednak także elementy lokalnych, animistycznych wierzeń, jak *naga* (węże), przywołujące zarówno mity Khmerów, jak i symbolikę religijną Indii. Architektura buddyjska, szczególnie buddyizmu theravada, tworzyła stupy, w których przechowywane były relikwie lub portrety Buddy.

Co było przyczyną adaptacji indyjskich religii przez nowe społeczne elity Azji Południowo-Wschodniej? Królewski patronat często odgrywał kluczową rolę w rozwoju i rozszerzaniu się buddyizmu. Napływający na przykład mnisi buddyjscy oraz bramini posiadali potężne narzędzia pod postacią języków (sanskryt i pali), a także nowe formy wyrazu w sztuce czy architekturze. Do V wieku sanskryt przestał pełnić rolę wyłącznie języka religijnego, ale znalazł również zastosowanie w sferze politycznej czy królewskiej¹⁷.

Polityczni liderzy, dzięki przyjęciu buddyizmu lub braminizmu mogli rościć sobie prawa do wyższego statusu moralnego czy etycznego. Mieli możliwość samokreowania się na bodhisattwów lub dhammaradzów (król, który rządzi w zgodzie z naukami

¹⁷ S.I. Pollock, *The language of the gods in the world of men: Sanskrit, culture and power in pre-modern India*, Berkeley 2009, s. 123–125.

Buddy). Zindianizowani władcy częstokroć postrzegali siebie jako sprzymierzonych z bogami (niekiedy błędnie przydaje im się teokratyczne miano „bogów-królów”), interweniującymi pomiędzy światem widzialnym a niebiosami. Tego typu związek wielokrotnie oddawany był w takiej, a nie innej architekturze świątyń indyjskich. Często służyły one jako memoriały dla władców i ich rodzin. Zapożyczone style architektoniczne pozwoliły im także na zademonstrowanie hojności oraz potęgi, a style w sztuce zapewniały złożony zestaw ikonograficzny¹⁸.

Gdy indyjski władca Aśoka przyjął buddyzm w III w. p.n.e., doktryna ta upowszechniła się w przeciągu pięciu stuleci w całym rejonie Półwyspu Indyjskiego. Rozwiązania architektoniczne świątyń hinduskich i buddyjskich wzajemnie się na siebie nakładały. Do ich cech wspólnych należy zaliczyć np. kolumny, wrota strzeżone przez posągi strażników, dekoracje kwiatowe. Pojawiały się też motywy związane z bogami i demonami.

Formuła świątyń indyjskich ewoluowała na przestrzeni wieków w całym regionie i wielokrotnie, w zależności od królestwa/państwa, w którym powstawała, wyglądała inaczej. Tak też świątynie Cham, budowane przed XII wiekiem, pozostawały relatywnie niewielkich rozmiarów i budowane były z cegły. Kamienne świątynie znajdujące się na indonezyjskich wyspach z kolei przybierały monumentalną postać do tego stopnia, że porównywano je z górami. Świątynie Khmerów pojawiały się na kontynentalnej części Azji Południowo-Wschodniej wraz z poszerzaniem się ich imperium na ziemię dzisiejszej Tajlandii, Laosu i południowego Wietnamu¹⁹.

W trakcie pierwszych wieków drugiego milenium, mapa polityczna Azji Południowo-Wschodniej zaczęła ulegać przemianom wraz z wyłonieniem się ponadregionalnych potęg. Proces ten rozpoczął się wraz z pojawieniem się Angkoru w IX w. n.e., a następnie Ayutthaya w XIV–XVIII w. z Paganem rządzącym w zachodniej części kontynentalnej Azji Południowo-Wschodniej. W XIII w. Jawa także stanowiła część szerszej politycznej wspólnoty z królestwem Majapahit na czele i ostatnim królestwem i imperium będącym pod silnymi wpływami hinduizmu i buddyzmu. Jednakże to Angkor odniósł największy sukces w transformacji niezależnych centrów w swoje peryferia i budowie zcentralizowanej biurokracji. Głównymi „zindianizowanymi” królestwami były Śriwidżaja na Sumatrze (65–1377), związana z dynastią Śailendra, budowniczymi kompleksu Borobudur; hinduistyczne królestwo Kediri na Jawie (ok. 1042–1222), po którym nastąpiło buddyjskie królestwo Singasari (1222–1293); Majapahit (1293–1527) ze stolicą w Trowulan na wschodniej Jawie. Po zachodniej części kontynentalnej Azji Południowo-Wschodniej znajdowały się Pagan

¹⁸ S.A. Murphy, M.T. Stark, op.cit., s. 336.

¹⁹ W. Chapman, op.cit., s. 18.

(ok. 850–1287), Ava (1364–1527) i Toungoo (1531–1752). W centralnej części lądu natomiast powstały Angkor w Kambodży (802–1441), królestwa tajsko-laotańskie Sukhotai (1300–1438), Ayutthaya (1351–1767), Luan Prabang (1353–1975), Vientiane (1563–1778) i Bangkok (1782–). W południowo-środkowej części wietnamskiego wybrzeża znajdowały się królestwa Cham (ok. 400–1653)²⁰.

Wpływy islamu rozszerzały się praktycznie od jego początków. Arabowie dokonywali ekspansji na zachód, przez Maghreb, Cieśninę Gibraltarską aż do rejonów będących pod panowaniem Franków. Jednocześnie arabscy kupcy przemierzali szlaki handlowe wiodące do Chin już w trakcie panowania dynastii Tang (618–907). Podczas rebelii przeciwko tejże dynastii, wydano z południowych Chin ponad sto tysięcy zagranicznych kupców. Skłoniło to handlarzy z Bliskiego Wschodu do założenia kolonii na zachodnim wybrzeżu Półwyspu Malajskiego.

Mimo to proces nawracania na islam nie był dynamiczny. Obecni w Azji Południowo-Wschodniej muzułmanie nie czuli się misjonarzami. Ich interesom bardziej sprzyjała tolerancja i uznawanie wielokulturowej rzeczywistości. Tym samym konwersje początkowo odbywały się w wyniku zawieranych małżeństw z lokalnymi kobietami. Dopiero wówczas zaszła potrzeba rozwinięcia instytucji muzułmańskich w regionie²¹.

Wędrujący morskimi szlakami handlowymi muzułmanie przewozili także literaturę religijną. Wskazuje się, że wiele tekstów z Bliskiego Wschodu trafiło do Azji Południowo-Wschodniej poprzez Indie. Wydaje się, że rozprzestrzenianie się islamu rozpoczyna się na dobre w Indiach XIII w., gdy w Gudżaracie dokonano konwersji na tę religię. Handlarze następnie rozprzestrzerali nowe wyzwanie w portowych miastach wzdłuż wybrzeża Sumatry. Rozwijające się tam enklawy muzułmańskie istniały obok lokalnych społeczności. Prawdopodobnie dochodziło do konfliktów między muzułmanami a otaczającymi ich populacjami, jednak nie ma pewności co do tego, kto był agresorem. Mogli być to muzułmanie chcący nawracać pogan, ale niewiele wiadomo o stosunkach populacji portów z mieszkańcami w głębi lądu²². Władca Malakki przyjął islam około 1400 r. Wskazuje się, że właśnie to wydarzenie mogło być punktem zwrotnym w muzułmańskim marszu ku tak istotnej współcześnie pozycji w Azji Południowo-Wschodniej. Inne miasta-państwa poszły za przykładem Malakki i tym samym do połowy XVI w. większość przybrzeżnych miast Sumatry i Jawy znalazła się pod wpływami islamu²³.

²⁰ G. Gunn, op.cit., s. 38.

²¹ H.M. Federspiel, *Sultans, Shamans, and Saints. Islam and Muslims in Southeast Asia*, Honolulu 2007, s. 19.

²² Ibidem, s. 17.

²³ W. Chapman, op.cit., s. 27; F.R. Von der Mehden, *Two Worlds of Islam: Interaction Between Southeast Asia and Middle East*, Gainesville 1993, s. 1.

W XVI w. ważnym punktem na mapie muzułmańskich nauk stał się Aceh. Równie istotny był Demak mieszczący się na Jawie, który rozpoczynając ekspansję w kierunku Jawy Środkowej, wypychając stopniowo na wschód hinduistyczne królestwo Majapahit. W tym samym wieku królestwo Mataram, przeszedłszy na islam, zdominowało Jawę. Tym samym do dziś na wyspie tej dostrzec można silne akcenty hinduistyczne pod postacią wielkich świątyń stanowiących świadectwo preislamskiej przeszłości Azji Południowo-Wschodniej. Natomiast znajdująca się nieopodal wyspa Bali do dziś zdominowana jest przez hinduizm.

Poza Timorem Wschodnim i Filipinami chrześcijaństwo w Azji Południowo-Wschodniej należy uznawać raczej za fenomen stanowiący zdecydowaną mniejszość w regionie²⁴. Najwcześniej w Azji pojawili się nestorianie, którzy przebywali na północno-zachodnim wybrzeżu Półwyspu Malajskiego, a w XIV wieku na Jawie i południowej Sumatrze. Istniały też ograniczone kontakty z katolikami, kupcami i dyplomatami, jak Marco Polo w 1292 roku, Orderyk z Pordenone na początku XIV wieku oraz Giovanni z Marignolli w 1346 roku, choć postaci te bardziej związane są z Chinami aniżeli państwami Azji Południowo-Wschodniej²⁵.

Wydaje się, że początkowe kontakty z chrześcijanami w Azji były raczej sporadyczne, doraźne. Z lokalnego punktu widzenia były to jedynie okazyjne spotkania z przedstawicielami innej religii, posługujących się innym językiem i którzy wyglądali inaczej. Z tego też powodu byli oni obiektem zainteresowania, ale nie reprezentowali wówczas zagrożenia militarnego. Dopiero w XVI wieku zachodni katolicyzm z Portugalii i Hiszpanii zaczął gwałtownie się rozszerzać. Z czasem przywództwo duchowe ewoluowało w chciwość i poządlivość kapelanów towarzyszących pierwszym żołnierzom i administratorom.

Powody dla zmiany religii, pisze John Roxborough, są różne: pragnienie zapewnienia sobie bezpieczeństwa osobistego, społecznego czy tożsamości w obliczu zmian społecznych; poszukiwanie zbawienia czy odpowiedzi, które pozwoliłyby na zmierzenie się z dynamiką zmian na świecie²⁶. Faktycznie, przyjęcie wiary kolonistów mogło, przynajmniej na jakiś czas, zapewnić bezpieczeństwo.

Pierwsze kontakty mieszkańców Azji Południowo-Wschodniej z przedstawicielami Europy, niosącymi wartości chrześcijańskie nastąpiło w dużej mierze w XVI wieku.

W kontynentalnej części regionu chrześcijanie nie odnieśli szczególnych sukcesów w działalności misjonarskiej. W Malezji, prócz wspomnianych wcześniej kon-

²⁴ C. Saiyasak, *Christianity in Southeast Asia*, https://www.academia.edu/4781739/Southeast_Asia_Christianity [dostęp: 2.07.2017].

²⁵ J. Roxborough, *Contextualisation and re-contextualisation: Regional patterns in the history of Southeast Asian Christianity*, „Asia Journal of Theology” 1995, nr 9 (1), s. 32.

²⁶ Ibidem, s. 30.

taktów z Nestorianami, chrześcijaństwo pojawia się wraz Portugalczykami i przejęciem kontroli nad Malakką w 1511 roku. W 1641 roku, po pojawieniu się Holendrów, do Malezji zawitał także protestantyzm. W Birmie pierwszym udokumentowanym Europejczykiem był kupiec z Wenecji – Niccolo di Conti, który zjawił się tam w 1435 roku. Kolejni kupcy, Hieronimo di Santo Stefano oraz Ludovico di Varthema, pojawiają się na przełomie wieków, w 1496 oraz 1505 roku²⁷, jednak cel ich podróży niewiele miał wspólnego z ewentualną działalnością misjonarską. Misja powstaje dopiero w 1806 roku, jednak buddyjska w większości ludność nie była zainteresowana nową religią. Sukces udało się odnieść jedynie w przypadku górskich i peryferyjnych plemion, takich jak Karenowie (1827), Czinowie (1845) i Kaczinowie (1876). Podobnie w Kambodży, gdzie misjonarze pojawili się w 1555 roku, nie udało się im odnieść sukcesu. Mimo to w XVII wieku, uciekło tu wielu prześladowanych chrześcijan z Japonii. Na terenie dzisiejszej Tajlandii katolicy znaleźli się w 1567 roku i zdobyli pewne wpływy na dworze króla Narai (Ayutthaya), jednak nie przełożyło się to na konwersję na dużą skalę. Do Wietnamu katolicyzm dotarł poprzez podróżnych z innych państw azjatyckich. Jednakże za kluczowe wydarzenie uznaje się przybycie do Wietnamu francuskiego jezuita, Alexandre'a de Rhodes w 1624 roku. Poprzez swoją działalność misyjną w ciągu szesnastu lat pracy udało mu się nawrócić 121 tys. osób²⁸.

W niektórych częściach wyspiarskiej części Azji Południowo-Wschodniej chrześcijaństwo rozwinęło się szybciej i skuteczniej dzięki wyprawie Magellana w 1521 roku. Europejczycy dotarli na Filipiny. Choć początkowo nawrócono niewielu tubylców, sytuacja zmieniła się pięćdziesiąt lat później, gdy zajęto Manilę. Tym samym w rejon Archipelagu Filipińskiego zawitały zakony: franciszkanów (1578), jezuitów (1581), dominikanów (1587). Dzięki ich działalności nawrócono większą część mieszkańców wysp, za wyjątkiem południowej części państwa, która do dziś jest w większości muzułmańska. Wyprawa Magellana dotarła także do Brunei, jednak chrześcijaństwo nigdy się tam nie zakorzeniło. Na terenie dzisiejszej Indonezji chrześcijaństwo pojawiło się na Sumatrze i Jawie. Holenderska Kompania Wschodnioindyjska w XVII i XVIII stuleciu koncentrowała się na wyparciu katolicyzmu. W XIX wieku, już po rozwiązaniu Kompanii, holenderskie misje protestanckie stały się powszechne na terenie Indii Wschodnich²⁹.

Dokonując podsumowania należy wskazać, że na zróżnicowanie kulturowo-cywilizacyjne Azji Południowo-Wschodniej wpływ miały czynniki zarówno naturalne, jak i społeczno-polityczne. Ukształtowanie terenu omawianego regionu determino-

²⁷ M. Lubina, *Birma*, Warszawa 2014, s. 36.

²⁸ C. Saiyasak, op.cit.

²⁹ Ibidem; J. Roxborough, op.cit., s. 31.

wało trasę wędrówek ludów, a podnoszenie się poziomu mórz i oceanów powodowało powstawanie nowych barier przyczyniających się do narastania kulturowych różnic między rozdzielonymi populacjami. Kultury Indii, Chin, świata muzułmańskiego czy Europy szerzyły się najczęściej drogą morską w wyniku dynamicznego handlu lub podboju i kolonizacji w przypadku mocarstw europejskich. Przyjmowanie obyczajów hinduskich, buddyjskich lub muzułmańskich nierzadko powodowane było politycznym interesem. Splot wszystkich tych czynników skutkuje ekstremalną złożonością kulturową Azji Południowo-Wschodniej. W konsekwencji współcześnie obserwuje się w regionie liczne tarcia kulturowe oraz rywalizację o wpływy, niejednokrotnie prowadzącą do wybuchów przemocy. Tak zróżnicowane etnicznie, religijnie i językowo społeczeństwa zamieszkujące ten obszar stale zmuszone są, mimo wielu trudności i często braku wzajemnego zaufania, do pielęgnowania dobrych praktyk społeczno-politycznych, takich jak kooperacja i dialog.

Bibliografia

- Bellwood P.S., *Prehistory of the Indo-Malaysian Archipelago*, Honolulu 1997.
- Braudel F., *Gramatyka cywilizacji*, Warszawa 2006.
- Chapman W., *Heritage of Ruins: The Ancient Sites of Southeast Asia and Their Conservation*, Honolulu 2013.
- Coedès G., *The making of South East Asia*, London 1970.
- Federspiel H.M., *Sultans, Shamans, and Saints. Islam and Muslims in Southeast Asia*, Honolulu 2007.
- Fijałkowski Ł., *Regionalny wymiar bezpieczeństwa w Azji Południowo-Wschodniej. Normy – instytucje – ład regionalny*, Wrocław 2010.
- Glover I.C., *Connecting prehistoric and historic cultures in Southeast Asia*, „Journal of Southeast Asian Studies” 2016, nr 47 (3).
- Gunn G., *History Without Borders: The Making of an Asian World Region (1000–1800)*, Hong Kong 2011.
- Hutterer K., *Early Southeast Asia: Old wine in new skins? A review article*, „Journal of Asian Studies” 1982, nr 41 (3).
- Lewis M.W., Wigen K., *Myth of Continents: A Critique of Metageography*, Berkeley 1997.
- Lockard C., *Southeast Asia in World History*, Cary 2009.
- Lubina M., *Birma*, Warszawa 2014.
- Murphy S.A., Stark M.T., *Introduction: Transitions from late prehistory to early historic periods in mainland Southeast Asia, c. early to mid-first millennium CE*, „Journal of Southeast Asian Studies” 2016, nr 47 (3).
- Pollock S.I., *The language of the gods in the world of men: Sanskrit, culture and power in premodern India*, Berkeley 2009.

Roxborough J., *Contextualisation and re-contextualisation: Regional patterns in the history of Southeast Asian Christianity*, „Asia Journal of Theology” 1995, nr 9 (1).

Saiyasak C., *Christianity in Southeast Asia*, https://www.academia.edu/4781739/Southeast_Asia_Christianity.

Von der Mehden F.R., *Two Worlds of Islam: Interaction Between Southeast Asia and Middle East*, Gainesville 1993.